

Kesit Akademi Dergisi

The Journal of Kesit Academy

ISSN/ICCH: 2149 - 9225

Yıl/Year/Год: 6, Sayı/Number/Номер:
25, Aralık/December/Декабрь 2020,
s./pp. 675-684

Geliş/Submitted/ Отправлено: 07.10.2020

Kabul/Accepted/ Принимать: 22.11.2020

Yayın/Published/ Опубликованный: 25.12.2020

10.29228/kesit.46776

Araştırma Makalesi
Research Article
Научная Статья

Prof. Dr. Erol ÖZTÜRK

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Türkiye

erolozturk@gmail.com

 ORCID 0000-0001-6493-1443

KEREGÜ, KEREGÜÇİ HOCA, GEREGÜ*

KEREGU, KEREGUCI HODJA, GEREGU

Öz: Anadolu ağızlarının bölgeden bölgeye değişen zengin söz varlığı içerisinde dil ve kültür tarihimize kaynak olacak nitelikte kelimeler vardır. Bu kelimelerden biri de *geregü*dür. İlk olarak Bilge Kağan Anıtı'ndaki; *Sir Tokuz Oguz iki Ediz kerekülüg begleri, budunu "Sir Dokuz Oğuz iki Ediz çadırly beyleri, milleti"* cümlesinde kullanılmıştır. Bu cümlede *kerekülüg* "çadırly göçebe", *kerekü* "çadır, kışlık ev" anlamına gelir. Reşideddin Oğuznamesi'ne göre Selçukluların bilinen ilk atası Keregüçi Hoca oğlu Toksurmuş ile birlikte *kereküçilik* mesleğini icra etmişlerdir. Köktürkçede kullanılan *kerekü* kelimesinin bir meslek adı olarak *keregüçi* şeklinde Selçuklularda kullanıldığı görülür. Anadolu ağızlarında *geregü*, *gerevü*, *gerevi*, *gereğü* vb. şekillerde yer alır. Sözlü kaynaklardan alınan bilgilere göre Kastamonu/Araç, Karaman/Ermenek, Yozgat/Sarıkaya ve Samsun ağızlarında Bilge Kağan Anıtındaki ve Divânu Lügâti't-Türk'teki "çadır" anlamını aynen koruduğu görülür. Tokat, Samsun, Sinop gibi yerlerde; "sırık, direk, dal", Konya'da "pazar günü", Isparta ağzında "lale" anlamında kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu çalışmada konargöçer kültürün bir taşıyıcısı olan *keregü/geregü* kelimesinin tarihî lehçelerdeki ve Anadolu ağızlarındaki durumu ele alınacaktır. Eski Türkçedeki benzer örneklerle ve Anadolu ağızlarındaki *ger*, *gereñ*, *gerek*, *gerdenge*, *gerdengeç*, *gereregüç* gibi varyantlara dayana-

* **Cite as/Atıf:** Öztürk, E. (2020). Keregü, Keregüçi Hoca, Gereregü. *Kesit Akademi Dergisi*, 6 (25): 675-684. <http://dx.doi.org/10.29228/kesit.46776>

Checked by plagiarism software. Benzerlik tespit yazılımıyla kontrol edilmiştir. CC-BY-NC 4.0

rak yapısı ve kökeni üzerine fikirler ortaya konulacaktır. Ayrıca sözlü kaynaklardan elde edilen bilgilerle Derleme Sözlüğü'ne katkı sunulacaktır.

Anahtar kelimeler: keregü, Keregüçi Hoca, geregü, ger

Abstract: In the presence of rich words that change from region to region of Anatolian dialects, there are words that will be the source of our language and cultural history. One of these words, whose numbers vary from region to region and is of great importance for our language, is the word "gergü". Firstly, it was used in the Bilge Kagan Monument; "Sir Tokuz Oguz iki Ediz kerekülüg begleri, budunu (Sir Dokuz Oguz, two Ediz tented gentlemen)". In this sentence, kerekülüg means "nomad with tent" and kerekü means "tent, house for winter". This word is also included in the name of Keregüçi Hoca, the first known ancestor of the Seljuks. In the Reşideddin Oğuzname, the names of Keragüçi Hodja and his son Toksurmuş, who also performs this profession, are mentioned. It is seen that the word keregü used in köktürk is used in the Seljuks in the form of keregüçi as a profession name. It takes places at Anatolian dialects *gergü*, *gerevü*, *gerevi*, *gereğü* etc. According to the information obtained from personal sources, the tent in the Bilge Khan Monument and Divanu Lügati't-Türk in the dialects of Kastamonu/Araç, Karaman/Ermenek, Yozgat/Sarikaya and Samsun has been found to preserve its meaning exactly. It means "branch, pole, stick in" Tokat, Samsun, Sinop, "bazaar day" in Konya, and "tulip" in Isparta. In this study, the status of the word *keregü/gergü*, which is a carrier of nomad culture, in historical dialects and Anatolian dialects will be discussed. Based on similar examples in old Turkish and variants such as *ger*, *gereñ*, *gereñ*, *gerdenge*, *gerdengeç*, *gergüç* in Anatolian mouths, ideas about its structure and Origin will be put forward. In addition, information obtained from oral sources will be contributed to the Compilation Glossary (Derleme Sözlüğü).

Key Words: keregu, Kereguci Hodja, geregu, ger

GİRİŞ

Türkiye Türkçesinin ağızları zengin bir söz varlığına sahiptir. Bu söz varlığı içerisinde Orta Asya'dan Anadolu'ya kadar süren konargöçer hayatın izlerini taşıyan kelimeler vardır. Bu kelimeler dil ve kültür tarihimiz açısından değerli birer kaynak olarak karşımıza çıkar.

İlk olarak Bilge Kağan Anıtı'nda *Sir Tokuz Oguz iki Ediz kerekülüg begleri, budunu* "Sir Dokuz Oğuz iki Ediz çadırılı beyleri, milleti" hitabında karşılaşılan *kerekü/keregü* kelimesi de bu türdendir. Reşideddin Oğuznamesi'nde Selçukluların ilk atası olarak anılan Keregüçi Hoca ve oğlu Toksurmuş *keregüçilik* yapmışlar bir başka ifadeyle çadırcılık mesleğini icra etmişlerdir. Selçuklularda şahıs ve meslek adı olarak kullanılan bu kelimenin Oğuz lehçe ve şivelerinde geniş ölçüde yer bulduğu söylenebilir. Ancak Oğuz Türkçesinin Selçukluların kuruluş yıllarında yazılmış bir eseri olmadığından bilgilerimiz Divânu Lügati't-Türk ve Bilge Kağan Anıtı'ndaki kayıtlarla sınırlıdır.

Günümüzde *keregüçi* ve *keregüçilik* kelimeleri unutulmuş olsa da *keregü* Anadolu'da Tokat, Sinop, Samsun, Kastamonu, Isparta, Konya ağızlarında çeşitli varyantlarıyla yer alır. Kon-

ya'nın Ermenek ilçesinde Eski Türkçedeki şekliyle “çadır, barınak” anlamlarında *keregü* olarak kullanılmaktadır. Kastamonu, Yozgat ve Samsun'da ön sesi tonlulaşmış olarak *geregü* şeklinde Eski Türkçedeki “çadır, barınak, mesken anlamlarını korur. Tokat, Sinop, Bulancak, Samsun ağızlarında “direk, sırtık, dal” anlamlarıyla, Konya'da “pazar günü”, Isparta'da “lale” anlamıyla kullanılmaya devam eder.

Bilge Kağan Abidesi'nden Anadolu ağızlarına uzanan *keregüye* şekil, köken ve anlam bakımından yakın sayılabilecek başka kelimeler de vardır. Bu varyantlardan biri de Tokat ve Mersin ağızlarında karşılaşılan *geregüç* kelimesidir.

Türkçenin temel kaynağı olan Orhun Anıtlarında, Selçuklu şeceresinde ve Anadolu ağızlarında yer alan bu ve benzer kelimeler Eski Türkçe-Oğuzca ve Oğuzca-Anadolu ağızları ilişkisi bakımından öneme sahiptir. Bu tür kelimeler Türkçenin tarihi lehçeleriyle bugünkü kol-ları arasındaki ilişkileri ortaya çıkarmaya yardımcı olmakla birlikte Anadolu iskân tarihine de ışık tutar.

Eski Türkçede *keregü* olup Anadolu ağızlarında *geregü*, *gereğü*, *gereyi*, *gerey*, *gerevi*, *gerevü* şekillerinde yer alan kelimenin ağızlardaki varyantları tam olarak derlenmiş ve Derleme Sözlüğü'ne kaydedilmiş değildir. Bu sebeple *geregün*'ün Eski Türkçeden Anadolu ağızlarına kadar uzanan tarihi seyrinin ortaya konulması gerekir.

1. Keregünün Tarihi Lehçelerdeki Tanıkları

Starostin, Dybo ve Mudrak'ın 2003'te hazırladıkları *An Etymological Dictionary of Altaic Languages* adlı eserde *ğēr* “house, house poles / çadır, çadır direği” anlamında bir ad olarak yer alır. Bu adın Altay dillerindeki karşılıkları; Proto Türk'te; *gErekü “1 tent/çadır, yurt 2 grating of the yurt/çadır iskeleti”, Proto Moğol'da; *ger “yurt, house/çadır”, Proto Tunguzda; *gerbe- “to procure poles (for the tent)” Türkçede; *gerekü, Moğolcada; ger, Tunguzcada; *gerbe- olarak sıralanır. Ayrıca kelimenin Türk, Moğol, Tunguz dillerinin mevcut şivelerindeki varyantlarına yer verilir (Starostin-Dybo-Mudrak 2003:542-543).

Kerekü/geregü ismi tarihi metinlerde ilk olarak Bilge Kağan Anıtı'ndaki; *Sir Tokuz Oguz iki Ediz kerekülüg begleri, bodunı* “Sir Dokuz Oğuz iki Ediz çadırlı beyleri, milleti” ifadesinde geçer. Bu hitapta *kerekü* “çadır, kışlık ev” anlamındadır. *Kerekülüg* “çadırlı göçebe” demektir (Ergin 1989: 118-119). Clauson'un *13.Yüzyıl Öncesi Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*'nde *kereküye*; The lattice-work wooden frame which supports the felt covering of a yurt /Çadırların keçe kaplamasını destekleyen kafes işçiliği, ahşap çerçeve anlamı verilmiştir (Clauson 1972:744). Aynı madde başında Uygurca olduğu zikredilen *kereküg* kelimesi için; “A dwelling the furniture and the tent framework /çadırın ve evin çerçevesi (evig barkıg kereküg) karşılığı; Hakasça olduğu belirtilen *kerekü* için; “A tent (xibâ') among the Türkmen; It is the winter residence of the town dwellers /yurt sakinlerinin kışlık ikametgâhı (ahlu'l-madar) (Clauson 1972:744).” karşılıkları verilmiştir.

Divânu Lüğati't-Türk'te *keregü* ismi ve *keregüle-* fiili geçmekte olup *keregü* hakkındaki açıklama şu şekildedir: “Türkmenlerce ‘çadır’ demektir. Göçebelerce ‘kışlık ev’ anlamına gelir. Şu savda dahi gelmiştir. Kek kördi keregü yüdhti. (Sıkıntı gördü, çadırını yıktı, sırtladı (Atalay 1992/I: 447/23, 448/1).”

Divân'da ayrıca *keten* "sıkıntı" maddesinde, zor anda çekip gitmeyi ifade eden bir deyim içinde geçer: "Zahmet çeken kişiye 'Keten kördi keregü yüdhti.' denir. Sıkıntıyı gördü, çadırı yüklendi (Atalay 1992/I: 404/12)." Ercilasun ve Akkoyunlu bu cümleye; 'O kadar sıkıntı çekti ki -eşyası az olduğu için- çadırı bile yüklendi.' anlamını vermişlerdir (Ercilasun- Akkoyunlu: 2014:174)."

Ayrıca Divânu Lügâti't-Türk'te *bilezüklendi* madde başında *keregü*den türetilmiş *keregüle-* fiili yer alır: "Er keregülendi: adam çadırlandı, çadır edindi ve çadıra girdi (Atalay 1992/III: 205/20)."

Tarama Sözlüğü'nde ve Kutadgu Bilig, Atebetü'l-Hakayık Nehcü'l-Ferâdis, Kısasü'l-Enbiya, Mukaddimetü'l-Edeb, Codeks Cumanicus gibi eserlerde *keregü/geregü*, *keregüle-/geregüle-*, *keregüç/geregüç* kelimeleri geçmez.

2. Selçuklu Şeceresinde Keregüçi Hoca

Keregü kelimesine Selçuklu şeceresi Selçukluların bilinen ilk atası Keregüçi Hoca'nın adında rastlanır.

Reşideddin Oğuznâme'sinde Selçuk'un babası kuvvetinden dolayı Oğuzlar arasında Temir Yalığ (demir yaylı) lakabıyla ün salmış olan Dukak (Tukak) Bey'dir. Dukak'ın babası Toksurmuş İçi (Elçi), Toksurmuş'ın babası Keregüçi Hoca'dır (Togan 1983:77). Ebulgazi Bahadır Han'ın Şecere-i Terakime'sinde bu isimler Tokat, Toğurmuş ve Keranca Hoca şeklinde yer alır (Ergin 1974: 77).

Reşideddin Oğuznâmesi'nde Âmiran Kâhin adlı bir fakihe dayanan kayıt şöyledir: "İçinizden adalet, doğruluk, kahramanlık ve cömertliği ile tanınmış birisi çıkacak. Onların içinde Keragüçi Hoca'nın oğlu Toksurmuş İçi (Elçi?) adında çadır iskeleti işleyen bir usta ve üç oğlu vardı. En büyüğü Dukak, ortancası Tuğrul ve küçükleri Arslan'dır (Togan: 1983:71)."

Şecere-i Terakime'deki bilgiler Reşideddin Oğuznâmesi'nin tekrarı mahiyetinde olup Miran adlı kâhine dayandırılır. "Bir kişi var idi Toğurmuş adlı. Babasının adı Keranca Hoca. Kayı halkından, ev yapan fakir bir adam idi. Toğurmuş'ın üç oğlu var idi. Büyük oğlunun adı Tokat, ortancasının adı Tuğrul, küçüğünün adı Arslan'dır (Ergin 1974: 77)."

Uygur harfli Oğuz Kağan Metni'nde, Yazıcıoğlu'nun Selçuknâme'sinde ve Dede Korkut Oğuznâmeleri'nde *Keregüçi* ve *Toksurmuş* adları geçmez.

"Selçuk Kınık boyundan olup Türk padişahlarının çadır iskeleti yapan *Keragüçi Hoca*'nın oğlu *Toksurmuş* soyundandır (Togan 1983:77)." Oğuznâmelerdeki bilgilerden Selçuk'un ataları *Toksurmuş* (*Toğurmuş*) ve *Keregüçi Hoca*'nın (Keranca Hoca) babadan oğula çadırcılık mesleğini icra ettikleri anlaşılmaktadır. *Toksurmuş*'ın mesleğinin her iki Oğuznamede açıkça zikredildiği görülür. "Oğuznâmelerde *Tuğrul* ve *Arslan*'ın *Dukak*'ın kardeşleri olarak gösterilmesi destanî rivayetler için tabii yanılmalarıdır. *Dukak*'ın *Temir Yalığ* (Demir Yaylı) lakabı da Selçuk Beyin torunu *Çağrı Bey*'in *Davud* adıyla ve *Davud Peygamber*in demiri yoğurma mucizesi ile ilgilidir (Ercilasun 2011:363)."

Z. V. Togan, *Keregüçi* adını Oğuznâme'ye dayandırarak Selçuk Beyin şeceresi içerisinde açıklar. Eserin *Notlar* kısmında 906a'da *keregüçi* için "Burada Kerâgüçi 'hârgâh-terâş'ın Türkçe-

sidir.” diyerek *keregel/kerâguyü* “çadırı içeriden tutan ağaç oklar ve iskelet” şeklinde Clauson’a benzer şekilde açıklar (Togan 1983:110). Ayrıca orta Türk şivelerinde *keregenin* “Türk çadırının ağaçları, iskeleti” anlamında olduğunu söyleyerek Kaşgarlı’nın verdiği *kerakü* Türkmenlerce çadırın kendisidir. Çadırın bu ağaçlarını yontup tıraş eden ustalara bugün de *kiregeçi* denilir” ifadelerini nakleder (Togan 1981:185). Togan, Oğuznâme’deki “Selçük’ün cediti bir *kiregeçi*, sanatkâr idi.” ifadesinden menşe itibarıyla halkın arasında yaşayan bir aile oldukları sonucunu çıkarmıştır (Togan 1981:185).

Keregüçi Hoca’nın çadır iskeleti ustası olması, toplum içinde itibarlı konuma sahip olduğuna işarettir. Zira konargöçer Oğuzlarda ahşap, taş ve benzeri yapı malzemeleri yaygınlaşınca kadar *keregüçilik* (çadır yapma ustalığı) önemini korumuştur.

3. Derleme Sözlüğü’ndeki Kayıtlar

Keregü kelimesi Türk Dil Kurumunun Derleme Sözlüğü’nde ön sesi tonlulaşmış ve g>ğ>v değişimine uğramış varyantlarıyla (*gerevi*, *gerevü*, *gereği*, *gereğiirtesi*) yer almıştır. Ayrıca bu kelimeye yapı ve anlamca yakın olan *gereviç*, *ger*, *gereñ*, *gerek*, *gerede*, *gerdenge*, *gerdengeçlik* örnekleri de kayıtlıdır.

Gerevi “Meyveleri çekmeye yarayan ucu çatal sırık.” kelimenin *gerevü* şeklinde söylenişi de vardır. Sinop, Samsun ve Bulancak (DS VI: 2000). Ortaya çıkan g>v ses değişmesi Karadeniz sahil bölgelerinde yer yer karşılaşılan bir Kıpçak Türkçesi özelliğidir.

Gerevü “Lale” Isparta (DS VI: 2000). Lalenin sapı “direk” anlamını akla getirir.

Gereği “Pazar” Konya/Sille (DS VI:1997).

Gereğiirtesi “Pazartesi” Konya/Sille (DS VI:1997).

Hasan Eren *Yer Adlarımızın Dili* adlı eserindeki “Ezine” adlı yazısında *gereğiirtesi* kelimesinin Isparta’nın Uluborlu ilçesinde “pazartesi günü” için kullanıldığını teyit eder. Senirkent’te *gireyiirtesi*, Burdur Yeşilova’da *gireytesi*, Amasya Merzifon ve Konya Beyşehir’de *girertesi* biçimlerinin kültür dilimizde kullanılan *pazartesi* adının baskısı altında oluşmuş haploloji örnekleri olduğunu bildirir (Eren 2010:71). Eren, *gereğiirtesi* sözündeki *gereği*>*gireyi*>*girey* adı hakkındaki açıklamalarında Andreas Tietze’nin “*gereğinin* Rumcadan alıntı olduğu ve ‘pazar günü’ anlamına geldiği” şeklindeki düşüncelerine yer vererek (Eren 2010:71) Eskişehir ve Muğla’da (Fetiye’nin köylerinde) *gerey* biçiminin ‘pazartesi’ anlamında kullanıldığını söyler. Eren, ayrıca Isparta’nın Keçiözü ilçesinde tespit edilen *direği* ‘pazar günü’ biçiminin Uluborlu ve Senirkent’teki *gereğiirtesi* ve *gireytesi* (*gereği*, *gireyi*) biçimlerin yanında bir *hapaks legomenon* olarak kaldığını, bu bakımdan *gereği* biçiminin çevrede *direği* olarak kullanılmasının doğal sayılması gerektiğini belirtir (Eren 2010:71). Eren’in verdiği bilgilerde geçen *gereği* ve *direği* kelimeleri arasındaki anlam ilişkisi dikkat çekicidir. Bu kelimelerin “pazar günü” anlamında kullanılmaları pazarın haftanın ilk günü oluşuyla ve diğer günlerin başında yer almasıyla açıklanabilir. *Gereği-direği* ilişkisi Isparta ve Konya ağızlarında “pazar”ın ilk gün yani birinci direk, “pazartesi”nin de (*gereğiirtesi*) ikinci gün, ikinci direk olarak kabul edildiğini akla getirir.

Derleme Sözlüğü’nde *geregüye* yapı ve anlamca yakın olan; *gereviç*, *ger*, *gereñ*, *gerek*, *gerede*, *gerdenge*, *gerdengeç*, *gerdengeçlik* gibi kelimeler vardır.

Ger “Dut ağacının budanmayıp seneye kalan dalları. *Senin ağaçlar ger bana yaramaz.* (Manyas, Gemlik, Akyazı DS VI: s.1995)” Artvin-Yusufeli bölgesinde “Mısır, kabak ve bitkilerin saydamı görünümlü olan gövde ve dallarına verilen isimdir (Turan 2006).”

Gereviç “Bağ ve bahçelerin sınırlarına konulan dallı budaklı ağaç” (Mut-Çukurbağ DS VI:2000).”

Gereñ “Kopmuş, kurumuş ağaç dalı.” Afyon-Dinar, Denizli/Tavas (DS VI:1999). *Gerek* “Ceviz ve palamut silkmeye yarayan sırk.” Isparta/Şarkikaraağaç (DS VI: 1997).

Gerede “1.Bahçe ve tarla kenarlarına uzun sırkılardan yapılan avlağı. 2. Karşılıklı çatılı bir ağaca enlemesine üç beş sırk uzatılarak yapılan kapı. Gerze, Sinop, Samsun (DS VI:1997).

Gerdenge “Çalılık yerlerde bulunan bir çeşit diken.” Zonguldak/Çaycuma (DS VI:1996). *Gerdengeden* türetilen *Gerdengeç* kelimesi Tokat’ın Reşadiye ilçesinde köy adı. *Gerdengeçlik* “Dağdaki domuz yatağı.” Edirne/Keşan (DS VI:1996). “Geçilmeyecek kadar sık çalılık.” anlamındadır (Evreşe, Gelibolu, Süme ve Bulancak). Hayrabolu bölgesinde *gerdengiç* şekli vardır (DS VI:1996).

Derleme Sözlüğü’ndeki anlamca yakınlık gösteren bu kelimeler “sırk, direk, dal, sap” gibi anlamlara gelmektedir.

4. Sözlü Kaynaklardan Tespit Edilen Örnekler

Sözlü kaynaklardan alınan bilgilere göre Kastamonu/Araç, Konya/Ermenek, Yozgat/Sarıkaya ve Samsun’da *geregü* kelimesinin Bilge Kağan Anıtı ve Divânu Lügatî’t-Türk’teki *çadır* anlamı koruduğu tespit edilmiştir.

Karaman/Ermenek’te kelime *keregü* olarak yapısı değiştirilmeden kullanılmış, Eski Türkçedeki gibi “çadır, ev, mesken” anlamını korumuştur. “Rahmetli anneannem olduğu yer için keregü derdi. Bazen evi için bazen sokağı için bazen mahallesi için. En keregü derse yan mahalle ya da yan komşu demiş olurdu. Şon keregü derse uzak mahalle ya da uzak komşu demek isterdi. En ve şon mesafe bildiriyor galiba. Şon keregü de bazen hızlı konuştuğunda şen keregü diye çıkardı ağzından. Ermenek’te yaş almış kişiler kullanıyordu (Kaynak şahıs: Pınar Kaçar/ Ermenek).”

Kastamonu/Araç’ta *geregü* “çadır, ev, direk”, *geregülen-*; “ev edinmek, ev sahibi olmak” anlamında kullanılır. “Geregünün çadır, direk, ev gibi anlamları var. Geregü diye telaffuz ediliyor. Geregülenmek ev edinmek, ev sahibi olmak, eve girmek anlamlarına geliyor. Bu da *geregülen* diye telaffuz edilir. (Kaynak şahıs: Feyzanur Özşahin /Araç).”

Yozgat/ Sarıkaya’da *geregü*; “barınak” anlamında kullanılmıştır. “Geregü bizde barınak anlamında (Kaynak şahıs: Nuriye Can Alp).”

Samsun’da *geregü*; “baraka, çadır” anlamındadır. “Bizde annem babam Rumca bildikleri için Rumcada ‘baraka, çadır’ anlamında kullanıyorlar (Kaynak şahıs: Hami Öztürk/Samsun).”

Tokat, Bolu, Sinop, Samsun, Giresun ağızlarında *geregü* daha çok çadırın iç iskeletiyle alakalı, “sırk, direk, dal, çubuk vb.” anlamlarındadır. “Çam ve gürgen ağaçlarından yapılan

ince uzun sırık, direk demektir. Harmanlarda ve bostanlarda kullanılır (Kaynak şahıs: Fehime Öztürk/ Hatipli).” Tokat’ın Artova ilçesinde “merdiven basamağı” anlamı vardır. “Annem’ merdiven badalı” anlamında kullanıyor (Kaynak şahıs: Yaren Esen /Artova).

Kaynak şahısların verdiği bilgilerde *geregüden* yapılan *geregüç* adı ve *geregülemek*, *geregülenmek*, *geregüçlemek* fiilleri de geçer. Bu durum kelimenin sade bir isim olarak kalmayıp yeni kelimeler türetmeye elverişli olduğunu gösterir.

“Geregüç/gereğüç Ağaçlardaki kuru dalları koparmak, ya da yüksek ağaçların meyvelerini toplamak için kullanılan, ucunda ağaç ya da demir çengel bulunan sırık (İhsan Öztürk, Tokat/Hatipli).”

“Geregüç ‘fındık dalı çekmek için kullanılan çubuk’ anlamındadır (Merve Çabuk, Samsun/Tekkeköy).”

“Geregülemek direklemek, desteklemek demektir. Ağacın dallarını geregüledi. Yığının dört tarafını geregüledi (İhsan Öztürk, Tokat/Hatipli).”

“Geregülemek Kıbrısçık Deveören köyünde kapatmak, örtmek anlamında kullanılıyor (Aşlı Kandemir, Bolu/Kıbrısçık/Deveören).”

“Geregülenmek, eve, odaya, çadıra girmek, ev edinmek, ev sahibi olmak anlamında kullanılıyor (Feyzanur Özşahin, Kastamonu/Araç).”

“Geregüçlemek ‘sırık’ anlamında kullanılıyor. Tarlalara ya da bahçelere domates, salatalık, fasulye gibi sebzeler ekilince geregüçledik, deniyor (Sinem Eraslan, Tokat/Niksar).”

Derleme Sözlüğü’ndeki kayıtlardan ve sözlü kaynakların verdiği bilgilerden *geregü* kelimesinin Anadolu ağızlarında “çadır, ev” anlamlarını korumakla birlikte daha çok Keragüçi Hoca’nın ve Toksurmuş’un meslekleriyle ilgili olarak “sırık, dal, direk” anlamlarında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Konya bölgesinde ve Isparta’da “pazar” (Eren 2010: 71) anlamında kullanılır. Ayrıca Isparta’da “lale” anlamı vardır.

5. Çağdaş Lehçelerdeki Tanıklar

Altay Dilinin Etimolojik Sözlüğü’ndeki kayıtlara göre *ger* madde başında yer alan “1. Tent, yurt. 2. Grating of the yurt (1.Çadır, yurt 2. Çadır iskeleti)” anlamındaki *keregü* kelimesi çağdaş Türk şivelerinde:

Türkmencede “gerege”

Özbekçede. “keraga”

Baskurtça’da. “kirägä”

Kırgızca’da “kerege”

Kazakça’da “kerege”

Karakalpak’da. “kerege”

Nogayda. “kerege”

Oyrat’da “kerege” şekillerinde yer alır (Starostin-Dybo-Mudrak 2003:543).

Keregenin Kırgız Türkçesinde “keçe evin duvarını teşkil eden kafes ağaç” anlamı (Yudahin 1994: 441), Kazak Türkçesinde “çadırın ağaçtan yapılan yan kısmı” anlamı vardır (<https://pauctle.com/kztr/index.php>).

7. Keregü/geregünün Kökeni Hakkında

Orhun Anıtlarında *keregün*ün yapısıyla aynı olan, -AgU ekiyle yapılmış örnekler rastlanmaz.

Alpagu (*yılpagut*) <*alp-agu* “Yiğit, kahraman, tek başına düşmana saldıran, yakalanmayan asker, subay. Bir subay rütbesi (Ergin 1989:140).”

Küregü<*kür-egü* “Disiplinsizlik, itaatsizlik, kaçaklık, kaçış. *Kür*: Hile, fesat, aldatma, kandırma (Ergin 1989:123).”

İkegü<*iki-egü* “Her ikisi, ikisinin her biri. *İkegü bol-* “ikiye ayrılmak. (Ergin 1989:114)

Üçegü <*üç-egü* “Her üçü bir arada, üçün her biri (Ergin 1989:137).”

Divanu Lügati’t-Türk’te; *kıragu* “soğuk”, *buzagu* “buzağı”, *boşugu* “At boşugu boldı. Atın salıverilme zamanı geldi.”, *tuşagu* “At tuşagu boldı. Atın ayağına köstek vurma zamanı geldi.”, *bukagu* “bukağı”, *tumagu* “ingi nezle”, *kanagu* “kan alacak aygıt”, *bilegü* “bileği”, *tiregü* “direk, kendisine bir şey dayanılan her nesne, direcen veya buna benzer şey”, *közegü* “küs-kü, ateş çekmek için kullanılan aygıt” vb. örnekleri vardır (Atalay 1992: I/446-448).

Clauson’un sözlüğünde *bugragu*, *yüzegü*, *oglagu*, *uragu(t)*, *bayagu(t)* örneklerine rastlanmaz (Clauson 1972: 44).

Orhun Anıtları, Divânü Lügati’t-Türk ve Clauson’un sözlüğündeki örnekler incelendiğinde; *alpagu* (alp: yiğit, kahraman), *küregü* (kür: itaatsizlik, kaçaklık), *ikegü*, *ičegü*, *közegü* (köz: ateş), *oglagu*, *bugragu*, *yüzegü* kelimelerinin isim kökünden -AgU ekiyle türedikleri anlaşılır.

Korkmaz, addan ad türeten ekler başlığı altında ele aldığı -AgU ekinin (+AğI<+A-gI) addan fiil türeten +A ekiyle (*bez+e-*, *bel+e-*, *dil+e-*, *boş+a-*) fiilden ad türeten -gI ekinen oluştuğunu söylemiştir. Örnek olarak; *bileği*, *bukağı*, *buzağı*, *dumağı* “nezle”, *iteği*, *güvegi*>*güvey*, *kırağı*, *öneği* “inat, inatçı kimse”, *yapağı* kelimelerini verir (Korkmaz 2003: 34).

M. Özkan, -AgU ekine isimden isim yapma ekleri arasında yer vermiş ve *biregü*, *güyegü*, *ičegüsün* örneklerini vermiştir (Özkan 2009:119).

Eker, -AgU ekini eylemden ad yapma ekleri altında ele almış ve *kaşığı*, *yapagu* örnekleri vermiştir (Eker 2005: 357).

Yapagu ve *kaşığı* örneklerindeki -AgU ekinin addan ad yapan ek mi yoksa fiilden ad yapan ek mi olduğunu izah etmek için Divânü Lügati’t-Türk’teki “yap” ve “kaş” isimlerine bakmak gerekir.

Divân’da; *yap* ve *kaş* isimleri için şu bilgiler vardır. “*Yap*: 1. Her şeyin yuvarlak olanı. 2. *Yün yoluntusu*. *Yapaku*: *Yün yoluntusu*. *Yapaku bol-*: Baş kısmındaki kıl keçelenmek (Ercilasun-Akkoyunlu 2014:950).” Besim Atalay *yap* ismine doğrudan *yapağı* anlamını vermiştir. Yung yap: *Yün yapağı* (Atalay 1992/III: 3). “*Kaş*: Yıldırım, susuzluk ve şimşek çakmasından korunmak için yüzüğe takılan beyaz veya siyah saf bir taş (Ercilasun-Akkoyunlu 2014:950).” Atalay da aynı

anlamı vermiştir: “Kaş, lekesiz beyaz veya kara taş (Atalay 1992: I/330, 22, 152).” Bu ifadeler yapagunun “yap” kaşağının da “kaş” adıyla ilgili olduğu konusunda şüpheye yer bırakmaz.

Korkmaz’ın ifade ettiği gibi *bukağu, bilegü, tuşagu boşugu, buzağu, önegü* örneklerinde -A addan fiil ve -gU fiilden ad yapma ekinin varlığı düşünülse de *biregü, ikegü, içegü, alpaga, közegü, küregü, oğlağı, bugrağı, yüzegü* örneklerinde -A addan fiil yapma eki olduğunu söylemek zordur. Bu örnekler -AgU ekinin doğrudan addan ad yapma eki olarak kullanıldığını gösterir. Ayrıca *kaşağı (kaş:yüzüğe takılan taş), yapagu (yap:yün yoluntusu), tiregü (tir:dirseğ), közegü (köz:ateş)* örneklerinin de *kaş, yap, tir, köz* adlarından -AgU ile yapıldığı anlaşılmaktadır. Tokat ağzında yer alan *dişegü* (değirmen taşına diş açmak için kullanılan çekiç) kelimesi de bu türden bir örnektir.

Bu noktadan hareketle *geregü* kelimesinin *bir+egü, iki+egü, iç+egü, yap+agu, kaş+agı(u), kür+egü, köz+egü* örneklerinin yapısına uygun olarak Altay dillerinde “çadır”, Manyas, Gemlik, Akyazı, Yusufeli ağzlarında “çalı, dal” anlamına gelen *ger* kökünden -AgU addan ad yapma ekiyle türetilmiş olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

SONUÇ

Eski Türkçede “çadır” anlamına gelen *keregü* kelimesi, Türkçenin ilk yazılı metinleri arasındaki Bilge Kağan Anıtı’ndan Selçuklu Oğuzlarına, oradan da Anadolu ağzlarına taşınmış ve çeşitli varyantlarıyla belli sayıda söz varlığı meydana getirmiştir. Altay dillerinin muhtelif kollarında değişik şekillerde yer alır.

Anadolu’da Konya/Ermenek ağzlarında Eski Türkçedeki anlamıyla (*keregü*; çadır, ev) aslına en yakın şekilde yaşatılmaktadır. Kastamonu, Yozgat ve Samsun’da Eski Türkçedeki anlamını korumakla birlikte ön seste k>g tonlulaşmasıyla *geregü* şekline dönüşmüştür. Tokat ağzında *geregü* olup “sırık, direk, dal” anlamındadır. Bulancak, Sinop ağzlarında Kıpçak Türkçesi özelliklerinin etkisiyle g>v değişimine uğramış ve *gerevü, gerevi* şekline dönüşmüştür. Bulancak’tan Konya ve Isparta’ya kadar geniş bir alanda yayılmış, Eski Anadolu Türkçesinin ünlü yuvarlaklaşması özelliğinin etkili olduğu ağzlarda son ünlüsündeki yuvarlaklığı korumuştur. *Ger* adından türemiş olup *geren, gerek, geregü, gereğüle-, gereğülen-, geregüç, gerdengeç* gibi kelimelerle anlam ve yapı bakımında ilişkilidir.

Tarihi lehçelerdeki “çadır ve çadır iskeleti anlamına Anadolu’da tarım, bağ, bahçe, orman işleriyle alakalı yeni anlamlar eklediği görülür.

Köktürklerin konargöçer hayatından günümüze ulaşan *geregün*ün etrafında gelişen söz varlığı Türk dili ve Türk kültür devamlılığı açısından önemlidir.

KAYNAKÇA

Atalay, Besim (1992). *Divanu Lügati’t-Türk*, C.I-IV, 3. Baskı, TDK, Ankara.

Clauson, Sir Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford.

- Derleme Sözlüğü (1974). Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Dilaçar, Agop (1972). Divanu Lügati't-Türk Dizini, TDK, Ankara.
- Eker, Süer (2005). Çağdaş Türk Dili, 3. Baskı, Ankara.
- Ercilasun, Ahmet B.-Akkoyunlu, Ziyat (2014). Kâşgarlı Mahmud Dîvânu Lügâti't-Türk Giriş-Metin- Çeviri-Notlar- Dizini, TDK, Ankara.
- Ercilasun, Ahmet B. (2009). Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi, 7. Baskı, Akçağ Yay., Ankara.
- Eren, Hasan (2010), Yer Adlarımızın Dili, Türk Dil Kurumu, Ankara.
- Ergin, Muharrem (1974). Şecere-i Terâkime Türlerin Soy Kütüğü Ebûlgazi Bahadır Han, Tercüman 1001 temel Eser, İstanbul.
- Ergin, Muharrem (1989). Orhun Abideleri, 13. Baskı, Boğaziçi Yay., İstanbul.
- Korkmaz, Zeynep (2003). Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), Ankara.
- Starostin, S. A.-Dybo, A. V.-Mudrak, O. A. (2003). An Etymological Dictionary of Altaic Languages, Lieden.
- Togan, A. Zeki Velidî (1981). Umumî Türk Tarihine Giriş, 3. Baskı, C.I, İstanbul.
- Togan, A. Zeki Velidî (1982). Oğuz Destanı Reşideddin Oğuznâmesi, Tercüme, Tahlil, Enderun Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul.
- Turan, Zikri (2006). Artvin-Yusufeli, Uşhum Köyü Ağzı, Ankara.
- Türkiye Türkçesi Ağzıları Sözlüğü, Türk Dil Kurumu, <http://www.tdk.gov.tr>
- Yeni Tarama Tarama Sözlüğü (1983). Türk Dil Kurumu Yayınları, 503, Ankara.
- Yudahin, K.K. (1994). Kırgız Sözlüğü (Çev. Abdullah Taymaz), C.I, II, Ankara. (<https://pauctle.com/kztr/index.php>).
- Sözlü Kaynaklar: Fehime Öztürk, İhsan Öztürk, Feyzanur Özşahin, Pınar Kaçar, Nuriye Can Alp, Hami Öztürk, Damla Ayan, Yaren esen, Merve Çabuk, Aslı Kandemir, Sinem Eraslan.